

Збільшення міграційних потоків із прикордонних територій відбулося після Яського мирного договору 1791 р. До Росії відійшли землі між Південним Бугом і Дністром. За умовами миру термін переходу із Молдавії і Волощині до Росії був збільшений з 12 до 14 місяців. Для того, щоб привернути увагу до освоєння нових територій, молдавські бояри і російські офіцери вищої ланки одержали безкоштовно земельні ділянки. Наприклад, 18 молдавських поміщиків оселили 20 сіл, переселивши до них 4 тисячі осіб чоловічої статті²²¹.

Таким чином, до кінця XVIII ст. склалася практика залучення жителів сусідніх держав, які переходили до Росії через політичні, релігійні причини. Російський уряд, під час російсько-турецьких війн, використовував різні засоби, у тому числі й економічні, для залучення місцевого населення до міграції на приєднані землі в Північному Причорномор'ї.

Elena Belova

The migration of population from Danube Principalities to South Ukraine in the XVIIIth c.

In the article on the base of archive sources and published materials it has been studied the main moments of migrations from Danube Principalities to South Ukraine, particularly to the territory of New Serbia, in the XVIIIth c. It has been also revealed the evolution of Russian empire politics towards the question on population of Northern Black Sea region.

УДК 94(477.74)“17”

Олександр Середа

**НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я
ЗА ОСМАНСЬКИМИ ДЖЕРЕЛАМИ:
ПРОБЛЕМА ДАТУВАННЯ ТА ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ**

В статті на основі архівних і опублікованих османських джерел представлені факти про існування та розвиток населених пунктів Північно-Західного Причорномор'я у XVIII ст., зокрема Аккермана (Білгороду-Дністровського), Ізмаїла, Хаджибея (Одеси), Очакова, Балти, Бендер, Татарбунар, Овідіюполя; запропоновані підходи щодо їх датування.

Вивчення історії населених пунктів є важливою складовою в дослідженнях історичних процесів як в цілому так і окремого регіону. Однак проблема датування населених пунктів залишається однією з найбільш складних. Причин тут декілька: заполітизованість питання, дотримання частини дослідників російсько-імперських і радянських стереотипів. Особливо характерним для тенденційної російської історіографії є замовчування багатовікового пласту розвитку Північно-Західного Причорномор'я за османського адміністрування, і представлення цього регіону “Диким полем”, яким він і став в

²²¹ Скальковский А.А. Хронологическое обозрение Новороссийского края. Ч. II. 1796-1823. – Одесса, 1838. – С. 64.

дійсності під час тривалих російсько-турецьких війн XVIII ст. Потрібно також визнати, що в радянській історіографії питання заснування міст і сіл Причорномор'я залишались другорядними, хоча окремим проблемам в історичному розвитку населених пунктів увага приділялась, особливо в соціально-економічних сферах. Тому не випадково поставлені науковцями завдання “дослідження історії всіх без винятку населених пунктів: демографічної ситуації в них, господарського і культурного розвитку, взаємовплив на зовнішнє середовище”²²² не втрачає своєї актуальності.

Серед різних аспектів вивчення історії населеного пункту одним з центральних є датування часу його заснування. Але в цьому питанні основною проблемою є відсутність єдиної методики визначення віку населеного пункту. Здебільшого, суперечка точиться навколо загальноєвропейської і, назвемо її, москвоцентриської методики.

За визнаною європейською практикою і традицією, датування часу заснування населеного пункту визначається за першим документально підтвердженим свідченням появи чи існування на цьому місці першої будови першого поселенця, куреня, хутора, культурної споруди, поштової станції, постоялого двору чи караван-сарая, фортифікації тощо. При цьому не має значення скільки разів змінювалась назва населеного пункту, як і його наступні перебудови. Пізніше зведені об'єкти, що визначали подальший розвиток населеного пункту, як-то фортеця, монастир, переправа через ріку, порт чи пристань, могли впливати лише на зміну статусу населеного пункту і аж ніяк не на час заснування. В той же час, якщо ці об'єкти будуються на незаселеній території де вони і є першими спорудами, то початок їх зведення може вважатись часом заснування поселення, яке виникає пізніше вже навколо даного об'єкта.

В російсько-імперській і радянській практиках датою заснування (появи) населеного пункту прийнято вважати факт отримання відповідного статусу через надання законодавчого акту чи наказу. Використовуючи цю можливість протягом XVIII ст., російська влада, керуючись своїми амбіціями щодо “місіонерського” характеру у освоєнні регіону, імператорськими наказами “засновує” низку міст на рештках поселень Північно-Західного Причорномор'я, знищених під час тривалих російсько-турецьких війн. Таким чином, в російській історіографії ототожнюється час появи і розвиток населених пунктів з початком включення тієї чи іншої території до складу Російської імперії. Затверджується доктрина першочерговості російського фактора в колонізаційному і господарському освоєнні новопрیدбаних теренів²²³.

²²² Водарский Я. Е. История и историческое краеведение. // Тезисы докладов и сообщений Первой Всесоюзной научной конференции по историческому краеведению. – К., 1987. – С.15.

²²³ Бульгин Ю. С. Образование и развитие населенных пунктов Алтайского края (к оценке репрезентативности источниковой базы) // История. Карта. Компьютер: Сб. науч. статей. – Барнаул, 1998. – С.7.

Конфлікт методик у визначенні часу заснування населених пунктів трансформувався у непропорційне висвітлення історичного розвитку Північно-Західного Причорномор'я за доросійського і власне наступного російсько-імперського періоду. Визначаючи місце регіону в історичній площині, науковці оперують передусім російськими архівними даними, акцентуючи на двохсотрічній історії Північного Причорномор'я під російською владою. Висвітлення подій щодо османського домінування в регіоні, досить часто є суб'єктивними, а більш як трьохсотрічна історія перебування цих територій у складі Османської імперії, як правило, є недооціненою і подається досить побіжно.

Часто, в руслі російської історіографії, не береться до уваги вагома джерельна база османських архівів. Саме джерела османсько-турецькою мовою займають особливе місце в історії поселень Північно-Західного Причорномор'я. Вони містять надзвичайно цінну інформацію, яка стосується різноманітних питань військово-адміністративної організації, економіки, інших важливих проблем всього спектру життєзабезпечення населення – підданих Османської імперії. Особливо цінними вони є для дослідження проблем заснування і розвитку населених пунктів в регіоні за часів османського панування.

У нашому розпорядженні є матеріали “Урядового Османського Архіву канцелярії Прем'єр-міністра” (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), які дають як маловідому, так і невідому інформацію із зазначених питань. Вони, зокрема, дозволяють розглянути наступні завдання:

1. Встановлення першої письмової згадки про існування населеного пункту;
2. З'ясування часу і причини заснування населеного пункту;
3. Вивчення історичної тягlosti населеного пункту, особливо в перехідні періоди встановлення нової влади;
4. З'ясування змін статусу населеного пункту;
5. Визначення причин перейменування населеного пункту і пов'язаних з ним проблеми датування.

Запропоновані документи прямо чи опосередковано відображають зазначені питання, особливо коли йдеться про розвиток населеного пункту, зміну його статусу.

Серед наведених питань особливе місце займає визначення акту набуття населеним пунктом статусу “місто”. Враховуючи особливості османсько-турецької термінології вжитої в османських джерелах, потрібно окремо обумовити використання дефініції “місто”. За османської доби місто відрізнялося від села тим, що мало укріплення (град, захисні стіни) або замок, навколо якого передбачалося наявність поселень. У випадку існування декількох рядів фортечних стін, існувало розмежування на внутрішнє місто і зовнішнє поселення – передмістя. При заснуванні фортеці її форштадти автоматично вважалися містом. Саме тому в історіографії затвердилась

концепція, відповідно якій головним критерієм зарахування населеного пункту XIV – XVIII ст. до числа міст (в науковому розумінню цього терміну) є наявність навколо-фортечного передмістя і відповідно цивільного населення.²²⁴ Низка вчених притримується думки, що містом можна вважати: торгівельно-промислові центри, які в той же час можуть бути адміністративними, політичними, культурними або іншими центрами.

В Північно-Західному Причорномор'ї османські військово-адміністративні центри, здебільшого, містилися у фортецях і мали міську та передміську громаду. Часто можна зустріти твердження про відсутність статусу “міста” у цих фортець. Дійсно, в османських джерелах щодо фортець практично не використовується термін “місто” (*şehir*), а передмістя як правило вказуються терміном “махалла” (*mahalle*)²²⁵, що належить до тієї чи іншої фортеці. Але, за визначеними концепціями набуття міського статусу, османська “фортеця” (*kale, hisar, palanka*) XVI – XVIII ст. при наявності передмістя з розгалуженою інфраструктурою чи існуванні внутрішньо-фортечного цивільного населення, автоматично визнається як “місто”. Таким чином, проблема набуття османською фортецею статусу міста є скоріше результатом перекладу османсько-турецької термінології, а не визначення рівня чи типу населеного пункту за тогочасною традицією. Тому можна стверджувати, що нижче наведені у прикладах населенні пункти, набувають статус міста ще за османської доби історії Причорноморського краю і не потребували б повторного встановлення цього статусу російською адміністрацією.

Пропонуємо розглянути низку населених пунктів з встановленим і загальноприйнятим датуванням як-то Білгород, Бендер, Очаків тощо і в таких де виникають питання щодо датування часу їх заснування як-то Балта, Ізмаїл, Одеса.

1. Білгород.

Історично доведений вік населеного пункту встановлено як понад 2500 років, починаючи з існуючого на цьому місці грецького поліса Тіра. В середньовіччі вже згадується місто-фортеця з портом, як незмінний центр Північно-Західного Причорномор'я. Європейські джерела вказують на назву цього міста – Монтекастро, сирійський географ-мандрівник Абу'ль-Феда и арабський вчений Аль-Омари згадують – Аккерман, а в Галицько-Литовських і Молдовських грамотах повідомляється про місто-фортецю Белгород чи Білгород. В більш пізніших волоських документах вже використовується зроманізована назва – “Четате Албе” (*Cetate Albe*).

²²⁴ Водарский Я. Е. Проблемы сущности, времени и места основания городов и возникновение города Липецка // Липецк: начало истории. – Липецк, 1996. – С. 102.

²²⁵ Від тюркської основи *mahalle* в українському діалекті півдня України вживається це запозичене слово з більш твердою вокалізацією – *магала*, що можна перекласти як “кут”, “квартал”, “частина поселення” з властивими лише їй характеристиками (етнічна, релігійна, професійна, тощо).

Кожний з варіантів має однакове значення – Біла Фортеця. В назві “Белгород”, друга частина словосполучення “город” скоріше вживається як старослов'янське “град-острог” чи “огорожене укріплення” аніж сучасне розуміння перекладу – “місто”.

Найбільш довгочасно щодо цього міста-фортеці використовується назва Аккерман. Починаючи від османської експансії 1484 р., яка завершується взяттям молдавської фортеці Білгород, його існування понад триста років продовжується у складі Османської імперії. Османи затверджують, вже їм відоме з часів Абу'ль-Феда, персидсько-турецьке найменування – “Аккерман” (Akkerman) – що є прямим перекладом слов'янської назви “Белгород”, тобто “Біла Фортеця”.

Османська назва фортеці на арабиці зустрічається в двох способах написання. Виходячи з того що топонім складається з двох слів – тобто самого об'єкта “фортеця” і прикметнику “біла”, часто на арабиці вписується з двох окремих слів “Ак” і “Керман”, але в більшості випадків переважно вказується злита форма найменування одним словосполученням – “Аккерман”:

اق كرمان [Ak-kerman]²²⁶

اكرمان [Akkerman, Akkirman]²²⁷

В османських архівних фондах державної адміністрації місто зазначається як центр:

1. військово-адміністративної одиниці – *санджак*:

اكرمان سانچاغي [Akkerman sancağı], لواء اكرمان [liva-i Akkerman],

2. судово-адміністративного округу – *каза*:

اكرمان قضاى [Akkerman kazası], قضاء اق كرمان [kazâ-i Ak-kerman]²²⁸,

3. господарсько-податкових округів – *мукатаа*:

اكرمان مقاطعه سى [Akkerman mukataası]

Перехід міста під російське управління не позначився руйнацією фортеці та передмість. Назва міста також не зазнала змін, чим місто було убезпечено від нової дати заснування міста.

2. Балта

Офіційно прийнятою датою заснування, беручи до уваги Наказ імператора Павла I, береться вересень 1797 р., за яким колишнє турецьке містечко Балта приєднується до російського міста Еленськ і вказується загальна назва населеному пункту – Балта²²⁹. Щодо двох поселень нащадком яких є Балта, відомо п'ять попередніх назв: Палієве Озеро, Юзефград (замок з передмістям) і Еленськ – населений пункт на лівому березі ріки Кодима; Фокшани і Балта –

²²⁶ حمالك عثمانیه نك اقطار شماليه سى حريظه سيدر // Турецкие владения. (Бассейн Черного моря). 1780 г.

²²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (dalı – BOA). – Fon adı: “MAD”. – Defter № 01243 [1105 Ca 19 / 16.01.1694].

²²⁸ BOA. – Fon adı: “TT.d”. – Defter № 0475 [977/06.1569-06.1570]; BOA. – Fon adı: “TT.d”. – Defter № 0483 [977/06.1569-06.1570].

²²⁹ Сборник сведений о Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1880. – Вып. 1. – С. 10.

назви поселення на турецько-татарській стороні Кодими. Дослідники історії міста Балта обґрунтовують датування першого поселення на цьому місці періодом 30-х рр. XVII ст., що засноване за розпорядженням князів Любомирських²³⁰.

За османськими джерелами, протягом XVIII ст. навпроти Палієва Озера існувало турецьке містечко Балта як противага польському форпосту і пункт митного контролю на торгівельному шляху неподалік населеного пункту. Османські джерела надають два зразки написання назви арабським шрифтом:

بالتة [Balta]²³¹ – перше написання притаманне більше картографічним даним;

بالطة [Balta]²³² – другий зразок, виходячи з тюркської вокалізації слова, виписаний з твердою арабською буквою ط [t], що є більш логічним і частіше зустрічається в османсько-турецьких документах. Відповідно османського першоджерела, ідентичним є використання назви в джерелах латиницею²³³ – *Balta* і кирилицею²³⁴ – Балта.

Особливо часто згадується містечко Балта в османських джерелах датованих другою половиною XVIII ст. Події на прикордонні детально описуються в донесеннях турецької адміністрації розквартированої по вузовим пунктам Ханської України.²³⁵ Найбільше в донесеннях привертають увагу повідомлення про території з іншого боку кордону від Балти, тобто у містечку Палієвому Озері²³⁶.

Існування цих двох поселень до 1797 р. повністю нівелює російську трактовку заснування нового міста Балта. За наказом Павла I 1797 р. можна лише встановлювати дату об'єднання двох поселень і трансформацією однієї з двох назв на загальну площу об'єднаного населеного пункту, що ніяк не може бути датою заснування населеного пункту.

3. Бендери

Документально доведеною датою заснування є 1408 р. Перша письмова згадка в грамотах молдавських господарів стосується населеного пункту на лівобережжі Дністра на місці переправи через ріку і митного пункту – Тігіна чи Тягянкечоу²³⁷. Назва має виразно тюркське походження, але при молдавській м'якій вокалізації дещо

²³⁰ Карачкивский М. Материалы к истории городов на Подолье в конце XVIII ст. // Историко-географический сборник. – Т. IV. – К., 1931.

²³¹ Ricci-Zannoni. Carte de la Pologne divisée par palatinats et subdivisée par district construite d'après quantité d'Arpentages d'Observations et de Mesures prises sur les Lieux. – Paris, 1772.

²³² BOA. – Fon adi: "HAT". – Dosya № 21. – Gömlek № 1007 [1202 Ca 09/16.02.1788].

²³³ Присоединение Крыма к России: Рескрипты, письма, реляции и донесения: В 4-х т.; под ред. Н.Дубровина. – С.Пб., 1887. – Т.III. – С.276-277.

²³⁴ Там само. – С. 91-92.

²³⁵ BOA. – Fon adi: "C.AS". – Dosya № 96. – Gömlek № 4391 [1205 Ca 15 /]; BOA. – Fon adi: "C.HR". – Dosya № 123. – Gömlek № 6147 [1184 Ş 25 /]; BOA. – Fon adi: "HAT" – Dosya № 21. – Gömlek № 10 [1199 Z 29 /]

²³⁶ BOA. – Fon adi: "HAT". – Dosya № 11. – Gömlek № 436 C [1197 Z 29 / 25.11.1783].

²³⁷ Аствацатуров Г. Бендерская крепость. – Бендеры, 1997. – С. 9.

змінюється в написанні. Подібно до інших аналогічних за призначенням місць як перевіз-переправа через ріку, як-то Ісмаїл-гечіді та Міяк-гечід, таким же чином і назва Тігіна має додаток “кечоу” – “гечіді”. В перекладі Тігін-гечіді може означати – *переправа Тігін*²³⁸. Тюркське походження словосполучення говорить про татарське начало в освоєнні регіону. Здебільшого до розбудованого і зміцненого татарами укріплення-фортеці використовувалась скорочена форма назви – Тігін чи Тігіня.

Початок османського панування в регіоні ознаменувався перейменуванням цієї фортифікації на тюрксько-персидський кшталт:

بندر [Bender]²³⁹ – що в буквальному перекладі означає “фортеця”.

В документах військового характеру, по аналогії з фортецею Аккерман, фокусуючи увагу на фортифікаційному значенні Бендер, деколи використовується додатково термін “керман”:

بندر کرمان [Bender-kermen]²⁴⁰.

“Бендер” і “керман” мають однаковий переклад – фортеця. Ефект повторення різних за написанням, але однакових за змістом слів не є винятком в назві Бендер-керман, а скоріше є правилом в османсько-турській мові, як підсилюючий момент чи наголос на тому чи іншому змісті.

В європейських джерелах назва міста-фортеці виписана латиницею мала варіації як більш давньої – *Tegin*, так і більш вживаної – *Bender*. Російські джерела переважно позначали цю фортецю як Бендер, назва що закріпилась за містом до теперішнього часу.

В джерельній термінології адміністративно-територіального поділу вживається назва міста як центр військово-адміністративних одиниць – *пашалик* і *санджак*, судово-адміністративного округу – *каза* і найнижчої адміністративної одиниці – *нахія*:

بندر پاشالیگی [Bender paşalığı]

بندر سانچاگی [Bender sancığı], لواء بندر [liva-i Bender],

بندر قزاسی [Bender kazası], قضاء بندر [kazâ-i Bender],

نهیه بندر [nâhiye-i Bender]

Перехід Бендер під російську владу не позначився зруйнуванням укріплень чи перейменуванням фортеці та наданням йому нового статусу, що передбачало б видачу імператорського наказу. Таким чином, в даному випадку при збереженні старої системи населеного пункту, щодо Бендер використовується логічна дата заснування за першою письмовою згадкою.

²³⁸ Costăchescu N. Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare. – Vol. II. – Iași, 1932. – P. 630-631.

²³⁹ ЗООИД. – Т.ХІІІ. – 1883. – С.263-264.; Guboglu M. Inscriptia sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945)//Studii. Revista de istorie. – №2-3. – București, 1956. – P. 112-119.

²⁴⁰ Материалы для истории Крымского ханства, извлеченные по распоряжению Императорской Академии Наук, из Московского Главного Архива Министерства Иностраннных Дел. Издал В. В. Вельяминов-Зернов. – С.Пб., 1864. – С. 932.

4. Ізмаїл

Багатовікова історія сучасного міста Ізмаїл починається з часів Галицько-Волинського князівства, на південному прикордонні якого існувало слов'янське поселення Сміл. В 1484 р. османські війська захоплюють більшу частину Буджака, приєднуючи таким чином Придунайські території разом з цим населеним пунктом до Османської імперії²⁴¹. Як і в багатьох випадках османської практики перейменувань, стара назва поселення Сміл дещо видозмінюється в притаманне турецькій вокалізації – İsmail.

За османськими офіційними документами встановлено, що в 1560 р. на березі Дунаю навпроти Тульчі існував населений пункт міського типу (mahalle) Ісмаїл без фортифікації, в якому перебував Аккерманський санджакбей під час своєї подорожі до Сілістри (Akkerman sancakbeyi İsmail nam mahalde)²⁴². Наступним кроком розвитку населеного пункту стала розбудова навколо поселення фортеці. Виходячи з необхідності забезпечення стабільного функціонування Тульчинської переправи (так званої “переправи ягнят”), на протилежному (від Тульчи) боці Дунаю в 1590 р. побудовано одну з найбільших фортець в регіоні – Ісмаїл²⁴³:

اسماعيل [İsmail]

В подальшому, саме заради існування переправи через ріку, назва фортеці отримає додаток “гечід” (прохід, перевіз, переправа), по аналогії з вже давно існуючими подібними пунктами на Дністрі: Міяк-гечід (навпроти Паланки) і Тегін-гечід (Тягиня-кечу – Бендер). Офіційно за містом-фортецею, в османських документах провінційного управління, закріплюється найменування Ісмаїл-гечіди:

اسماعيل كچیدی [İsmail-geçidi]²⁴⁴

За адміністративно-територіальним поділом, назва міста вживається як центр судово-адміністративного округу – *каза*, найнижчої адміністративної-територіальної одиниці – *нахія* і господарсько-податкових округів – *мукатаа*:

اسماعيل كچیدی قضاسی [İsmail-geçidi kazası], قضاء اسماعيل كچیدی [kazâ-i İsmail-geçidi],

نهيه اسماعيل كچیدی [nâhiye-i İsmail-geçidi],

اسماعيل كچیدی مقاطعه سی [İsmail-geçidi mukataası]

Як і у випадку з містечком Балта, датування часу заснування міста Ізмаїл в російській дореволюційній та радянській історіографії визначалось часом видання імператорського Наказу про переймену-

²⁴¹ Эвлия Челеби. Книга путешествия. – Вып. 1: Земли Молдавии и Украины. – М., 1961. – С. 31.

²⁴² Catalogul documentelor turcești. – Vol.II. (1455-1829). Întocmit de Mihail Guboglu. – București, 1965. – P.25. – Doc.№ 67-68 [967 Re 16/15 ianuarie 1560].

²⁴³ Cronici turcești privind țările române. Vol.I. Sec. XV – mijlocul sec. XVII. Volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet. – București, 1966. – P. 362; Киртоагэ И.Г. Административно-территориальное деление юга Днестро-Прутского междуречья под турецким владычеством в XVI – первой половине XVIII вв. //Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма. – Кишинев, 1988. – С. 76.

²⁴⁴ Народна Библиотека Св. Св. Кирил и Методий (далі – НБКМ). Ориенталски отдел. Ф.309А. – Спр. 32; BOA. – Fon ad: “MAD”. – Defter № 04023/ – Sayfa 118 [1102 Z 29/23.09.1691].

вання частини міста-фортеці. Так, в радянській історіографії офіційною датою заснування Ізмаїла вважалось 14 жовтня 1812 р. Датування пов'язане з відділенням передмістя фортеці в самостійний населений пункт і надання йому статус міста з назвою Тучков²⁴⁵. Треба зазначити, що перейменування зазнало лише передмістя, а фортеця як і в минулому продовжує йменуватися Ізмаїл. Якщо у випадку з Балтою причиною нового датування є об'єднання двох населених пунктів, то щодо міста на Дунаї російська адміністрація використовує факт відокремлення передмістя від фортеці.

Таким чином, відокремлення нового міста Тучков від багатовікової історії міста-фортеці Ізмаїл османської доби стає фактом створення нового міста. В подальшому назва Тучков не прижилась за містом і поступово була повернута стара назва міста-фортеці – Ізмаїл. Незважаючи на повернення історичної назви місту, офіційна дата його заснування до останніх років так і залишалась за російським визначенням 1812 р. Лише в 2008 р., міською владою Ізмаїла було повернуто історично обґрунтоване датування заснування міста – 1590 р., за першою підтвердженою згадкою міста-фортеці в письмових джерелах. В подальшому можлива переоцінка і цієї дати на більш давню 1560 р., чи за визначенням історика І. Киртоаге на 1542 р.

5. Очаків

Загальноприйнятою датою заснування міста-фортеці вважається 1492 р., але відомо, що тут ще за Литовського князівства в 1431 р. існувало укріплення Дашков²⁴⁶. Списки польських замків наданих кримському хану містять фортецю яка згадується під назвою Дашов (Dassowa)²⁴⁷. Російські джерела з самого початку існування цієї фортеці надають назву Очаков²⁴⁸.

В 1494 р. Литовська держава втрачає контроль над фортецею, яка переходить у повне кримськотатарське користування. Кримське ханство відбудовує з руїн місто і розбудовує наново фортецю.²⁴⁹ Кардинально перебудовуючи фортифікації хан надає нову татарську назву місту-фортеці – Джан-керман²⁵⁰:

²⁴⁵ ПСЗ РИ. I. – Т. 32. – С.Пб., 1830. – С. 443.

²⁴⁶ Skarbiec dyplomatów papieskich, królewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów. Zebrał i w treści opisał Ignacy Daniłowicz. – Т. II. – Wilno, 1862. – P. 123-126. – Dok. № 1562 Rok 1431.

²⁴⁷ Сборник князя Оболенского. № I – М., 1838. – С.88; Skarbiec dyplomatów... Op. cit. – P. 330-331. – Dok. № 746 Rok 1402 [1431].

²⁴⁸ Русов А. А. Осада и взятие Очакова (1788)//Киевская старина (отдельный оттиск). – С.589.

²⁴⁹ Сборник РИО. – Т.41. – С.Пб, 1884. – С. 210.

²⁵⁰ Материалы для истории Крымского ханства, извлеченные по распоряжению Императорской Академии Наук, из Московского Главного Архива Министерства Иностранных Дел. Издал В. В. Вельяминов-Зернов. – С.Пб, 1864. – С. 256-260, 494-496, 774-777, 886-888; BOA. – Fon ad: "С.МЛ". – Dosya № 13. – Gömlek № 599 [1127 Za 06 /03.11.1715].

جان کرمان [Can-kerman] чи جانکرمان [Cankerman].

Татарську назву Очакова – Джан-керман можна перекласти як “Нова Фортеця” чи “Новоград”. З цією назвою фортеця приєднується до Османської імперії і входить до Аккерманського санджаку. Найменування Джан-керман переважно використовується в османських фіскальних документах *дефтердара* та в судових протоколах окружного *кадія*.

В подальшому перебираючи на себе управління в регіоні, османці в 1538 р. встановлюють пряме управління над містом-фортецею, зробивши його головним опорним пунктом османів в Північно-Західному Причорномор'ї. Добудовану фортецю Джан-керман турки перейменовують на Озі²⁵¹.

اوزی [Ozi] – османсько-турецька назва ріки Дніпро, в гирлі якої було побудовано фортифікацію. Історик і географ з Дамаску Абу'ль-Феда (1273-1323) ще в ранніх подорожніх описах позначає ріку Дніпро тюркським найменуванням “Озен”²⁵² чи “Озі” (Ozen ~ Ozi)²⁵³. В картографічних та письмових джерелах османсько-турецькою мовою Дніпро значиться як Озі-су: اوزی صوی [Ozi suyu].

Трансформація назви ріки у назву фортеці в результаті надає найменування вживане османською адміністрацією протягом всього періоду панування османів в причорноморському регіоні – “Озі-кале”: اوزی قلعه سی [Özi kalesi, Özü kalesi]²⁵⁴. Таким чином, укріплене місто позначається за назвою ріки Дніпро – Озі в сполученні зі словом “kale” (фортеця), що можна перекласти як “Дніпровська фортеця”.

В європейських джерелах османська назва латиницею Kal-ai-Ouzi часто дублюється з латиничним варіантом російської назви фортеці – Oczakow.²⁵⁵ В кириличній інтерпретації також разом з назвою Очаков зустрічається форма Каляй-Озі, як пряме транскрибування османської назви.

Одночасно в молдавських джерелах можна зустріти похідне від тюркської назви Озі найменування з волоською вокалізацією “Возія” чи “Воджія”. Деякі європейські картографи ідентифікують цю назву з окремим населеним пунктом, місцезнаходження якого є в західній стороні від Очакова. Написання зустрічається як на арабіці, так і латинському і кириличному еквіваленті:

وجیا [Vociya] – османсько-турецький варіант;

Vozia²⁵⁶ чи Wozia²⁵⁷ – за латинським написом;

²⁵¹ Абрагамович З. Старая турецкая карта Украины с планом взрыва Днепровских порогов и атаки турецкого флота на Киев // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной Европы. – Т. II. – М., 1969. – С. 79.

²⁵² Брун Ф. Крым в половине XVIII ст. – Одесса, 1867. – С. 2-5.

²⁵³ Абрагамович З. Старая турецкая карта Украины. – С. 79.

²⁵⁴ BOA. – Fon adi: “C.AS.”. – Dosya № 43. – Gömlek № 1994 [1110 Ş 14 /15.02.1699]; BOA. – Fon adi: “C.AS.”. – Dosya № 319. – Gömlek № 13206[1197 Ca 14 /17.04.1783]; НБКМ. Ориенталски отдел. – Ф.311А. – Спр. 73. – Арк.1.

²⁵⁵ Ricci-Zannoni. Carte de la Pologne. – М. № 24.

²⁵⁶ Там само.

Воджия – кириличний еквівалент зустрічається в перекладних документах збірки М. Дубровіна (напр. – Список селений и урочищ, лежащих по Днепру от Балты до Воджии, оттуда до Очакова, а от оного по Бугу обратно до Балты, взятый из польской ланкарты, выданной от Риццы-Цанони в Лондоне 1779 г.)²⁵⁸

В XVII – XVIII ст. місто-фортеця Очаків-Озі набуває першочергового значення в обороні північних кордонів Оттоманської імперії, де концентруються досить великі військові сили османів. В адміністративно-територіальному поділі Очаків в 1538 р. набуває статусу центра військово-адміністративної одиниці – *санджак*:

اوزی سنجاقی [Ozi sancağı]²⁵⁹

Задовго до цього, місто-фортеця є центром судово-адміністративного округу – *каза*, у складі Сілістринського і Аккерманського санджаків:

قضاء جان کرمان [kazâ-i Can-kerman]²⁶⁰. Необхідно відзначити, що саме татарська назва Очакова – Джан-керман використовується при зазначенні округу-каза і виключно в фінансово-правових документах, протягом всього часу османської присутності в Причорномор'ї. Одночасно, позначаючи регіональну військово-адміністративну владу в регіоні використовується виключно османсько-турська назва – Озі.

Так наступною ланкою в адміністративному рості Очакова є набуття статусу центру однієї з трьох європейських провінцій Османської імперії – *еялет*:

اوزی ایالتی [Ozi eyaleti]²⁶¹.

Називаючи еялет ім'ям “Ози” відповідно тюркській назві Очакова і в той же час відповідно тюркській назві Дніпра, Оттоманська Порта таким чином позначає своє територіальне розширення на північ до ріки Дніпро чи один з трьох напрямків османської експансії в Центрально-Східну Європу.

Османська спадщина Очакова залишилась також в історико-географічних назвах регіону. Щодо Буго-Дністровського межиріччя в словосполученні топоніму завжди фігурує наявний зв'язок з Очаковом-Озі, як-то: “Очаковска земля”²⁶², “Очаківський вілайет”,

²⁵⁷ Reilly F. Schauplatz der fünf Theile der Welt Milt bestaendiger Rücksicht auf die besten Originalwerke in drey Theile zusammengetragen von finer Gesellschaft Geographen. Nach und zu Büschings Großer Erdbeschreibung Herausgegeben von F.I.I. von Reilly. – Wien, 1789.

²⁵⁸ Присоединение Крыма к России. – Т.III. – С.П6, 1887. – С. 91-92.

²⁵⁹ İhsanoğlu E. History of The Ottoman State, Society & Civilization. – V.1. – Istanbul, 2001. – P. 35.

²⁶⁰ Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów polski i krajów ościennych w latach 1455-1672. Opracował Zygmunt Abrahamowicz / Katalog rękopisów orientalnych ze zbiorów polskich. – T. I, część 1. – Warszawa, 1959. – P. 113. – Dok. №112; BOA. – Fon ad: “TT.d”. – Defter № 0475 [977 /06.1569-06.1570]; BOA. – Fon ad: “TT.d”. – Defter № 0483 [977 /06.1569-06.1570].

²⁶¹ Kılıç O. Beylerbeylikler/Eyaletler, Kapitanlıklar, Voyvodahıklar (1362-1799). – In: TÜRKLER. Cilt.9. – Ankara, 2002. – S. 887; Göyünç N. Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar) // Osmanlı. Cilt.6. – Ankara, 1999. – S. 77-78.

²⁶² Деволант. Карта географическая изображающая Область Озу или Едизанъ иначе называемую Очаковскою землею и присоединенную ныне к Российскому государству в силу заключенного в Яссах мирного договора. 1791.

“Очаківський степ”²⁶³, “Очаківська область”²⁶⁴ чи “Земля очаківських татар”²⁶⁵:

اوزی قبری [Ozi kırı]²⁶⁶

اوزی ولایتی [Ozi vilayeti]

اوزی تاتارلرینک طیراغی [Ozi tatarlarının toprağı]

اوزی татарлары çölü]²⁶⁷

Перехід фортеці Озі-Кале під російську владу, позначився суцільною руйнацією фортифікацій, що здійснив Г. Потьомкін. Решткам османського військового центру з чотирма передмістями та колишніми внутрішньо-фортечними кварталами надається статус міста, з подальшим оголошенням імператорського наказу. За містом закріпилась стара назва Очаків, відома в російських джерелах ще з XV ст., завдяки чому було збережено логічна дата заснування населеного пункту за першою письмовою згадкою.

6. Татарбунари

У Евлія Челебі, досить детально описується фортеця Татарбунари:

تاتار پیناری [Tatar pınarı], яка існувала з середини XVII ст. на березі ріки Когильник (Кундук) де її пересікав шлях з Кілії до Аккермана. Зазначається час будівництва 1636-1637 рр.²⁶⁸ В латиничній та кириличній написаннях назва зустрічається ідентична османсько-турецькій – *Tatar Punar*, Татар-Пунар.

В термінології адміністративно-територіального поділу, населений пункт Татарбунари на одному шаблі з Аккерманом і Кілією, згадується як центр судово-адміністративного округу – *каза*, що є зафіксовано в низці реєстрів²⁶⁹ і списків платників християнського податку джизіє²⁷⁰:

فضاء تاتار پکاری [kazâ-i Tâtâr-bunârı ²⁷¹]

تاتار پکاری فضاء [Tâtâr-pınârı kazâsı]²⁷².

Землі Татарбунарської каза знаходяться в басейні ріки Сарата, з низкою населених пунктів по течії ріки. Одне з поселень є однойменним з рікою і згадується в подорожніх записках Евлія Челебі як “Sarata” чи “Sariatasultan”²⁷³. Населення Сарати і Татар-

²⁶³ Материалы для истории южнорусского края в XVIII ст. (1715-1774). Извлеченные из старых дел Киевского губернского архива А. А. Андриевским. – Одесса, 1886. – С. 268.

²⁶⁴ Русов А. А. Осада и взятие Очакова. – С.589; Дружинина Е.И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года, его подготовка и заключение. – М., 1955. – С.363.

²⁶⁵ Ricci-Zannoni. Carte de la Pologne. – Карта № 24.

²⁶⁶ BOA. – Fon adi: “HRT.h.” – Harita № 37.

²⁶⁷ حمالک عثمانیه نك افطار شماليه سی حریطه سیدن // Турецкие владения (Бассейн Черного моря). 1780-е г.

²⁶⁸ Челеби Э. Книга путешествия. – С. 33.

²⁶⁹ НБКМ. Ориенталски отдел. – Ф. ОАК. – Спр. 178/22.

²⁷⁰ Грозданова Е. Налог джизье с балканских земель в системе доходов государственной казны Османской империи (по турецким документам)// Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы; под редакцией А. С. Тверитиновой. – Т. III. – М., 1974. – С. 173.

²⁷¹ BOA. – Fon adi: “MAD”. – Defter № 01243 [1105 Ca 19 / 16.01.1694].

²⁷² Veliman V. Relațiile Româno-Otomane, 1711-1821// Documente turcești. – București, 1984. – P. 354-359. – Doc.№136 [1758/noiembrie/12-21].

²⁷³ Çelebi E. Seyahatname. Cilt VIII. – İstanbul, 1314. – P. 197.

бунар як християнська райя було основним джерелом надходжень податків. Саме тому найменування ріки і відповідно одного з найбільших населених пунктів на ній – Сарата, вірогідно дає відображення при згадуванні цієї каза під різними назвами. Так, в поземельних описах XVIII ст.²⁷⁴, замість каза Татарбунар згадується каза Сарата чи Сарана каза²⁷⁵, іноді Сарта:

قضاء صارتہ [kazâ-i Sarata]²⁷⁶. Важливим є те, що дві назви “каза Татарбунар” і “каза Сарата” не вживаються в одному і тому самому реєстрі чи описі.

В одному з османських джерел зустрічається інформація про вакифські землі в каза Сарата, які були в підпорядкуванні до *dîzdara* фортеці Татарбунари.²⁷⁷ В іншому османському податковому реєстрі вказується, що *kasaba* Татарбунар

قسبہ تاتار بیکاری [kasaba-i Tatar-bınarı], є головним населеним пунктом чи центром каза Сарата²⁷⁸. Власне це підтверджує наявність лише однієї каза навколо течії річок Сарата і Когільник з центром в фортеці Татарбунар. Тому можна стверджувати, що каза Татарбунар і каза Сарата є тотожними.

Населений пункт Татар-бунари один з не багатьох який має свою незмінну назву з часу заснування. Незважаючи на нестабільний характер населення в містечку, час заснування не зазнав перегляду.

7. Овідіополь

Офіційно встановленою датою заснування визнається 15 червня 1793 р.

Одна з перших згадок про цей населений пункт є в кореспонденції великого коронного гетьмана Станіслава Конецьпольського, де зазначається, що посол гетьмана повертаючись з татарських володінь у 1637 р. “26 квітня по дорозі до Хаджидере (Hadzidere) зустрів калгу-султана Хусама Гірея”, який запросив його загостювати. Вже через день “28 квітня польський посол наздоганяє кримського хана біля Дністра. Гірей наказує послові направитись разом з ним до Маяк (Маяк), який лежить на лівому березі Дністра”²⁷⁹. Наведені топоніми у тексті повідомлення польського посла говорять про існування населеного пункту на березі Дністра саме на місті сучасного Овідіополя.

Наступне згадування про цей населений пункт маємо через більш ніж сто років. В письмових джерелах російської розвідки

²⁷⁴ Veliman V. Op. cit. – P. 140-145. – Doc.№43. [1721/ianuarie/20-29]; Documente turcești privind istoria României. – Vol.II. 1774-1791. – București, 1983. – P. 72-76. – Doc.№ 51 [1786/aprilie/21-30].

²⁷⁵ Catalogul documentelor turcești. – Vol.II. – P. 307. – Doc.№1064 [1786/apr./20-29].

²⁷⁶ BOA. – Fon adr: “MAD”. – Defter № 01243 [1105 Ca 19 / 16.01.1694].

²⁷⁷ BOA. – Fon adr: “İE. AS”. – Dosya № 11. – Gümlek № 1001 [1096 L 05 / 04.09.1685].

²⁷⁸ BOA. – Fon adr: “MAD”. – Defter №04023 [1102 Z 29 / 23.09.1691].

²⁷⁹ Andrzej Korytko. Poselstwo Krzysztofa Dzierżka na Krym w latach 1636-1637// Поляки на півдні України та в Криму. – Одеса-Ополе-Вроцлав, 2007. – С.35.

міститься інформація про нього під назвою Гаджидере.²⁸⁰ Особливо цінним у підтвердженні існування населеного пункту у середині XVIII ст. на місті сучасного Овідіюполя є османський документ, який стосується господарської діяльності мешканців містечка і показує його вагоме значення для цієї місцевості. Оригінал документу знаходиться в колекції “Державна адміністрація” Урядового Османського Архіву в Стамбулі. Зміст документу пере-дусім вказує на взаємовідносин Кримського хана з місцевою адміністрацією та господарювання на підпорядкованій йому пристані/хлібній гавані Аджидере: “Кримський хан Селім Гірей приїхавши до Хаджибею і в результаті здійсненої ним розвідки/пошуку на пристані Аджидере виявив 174 заповнених зерном погребів. Наказується це зерно відправити до Стамбулу за допомогою використання пристані Ходжабей”²⁸¹.

Датується документ зимою 1764/1765 рр. Саме ця пора року унеможливила використання замерзлої хлібної гавані Аджидере, що і зумовило необхідність перевантаження зерна на кораблі в більш соленому незамерзаючому порту Ходжабея. Османсько-турецький текст також красномовно свідчить про існування 174 погребів, що передбачало б існування такої ж кількості осель чи родин, що для XVIII ст. є досить значним.

Таким чином, за османськими офіційними документами селище згадується як значний населений пункт з портом чи пристанями по перевалці пшениці. Хлібну гавань використовувало Кримське ханство для транспортування зернових до Стамбулу. Назва селища і відповідно пристані-порту османсько-турецькою мовою позначається за найменуванням навколишньої долини і річки – Аджи-дере (гірка долина):

عجيدره [Acidere]²⁸²

آجی دره [Acı-dere]²⁸³

Якщо щодо існування Аджидере за османської доби не виникає питань, то встановлення безперервності існування цього населеного пункту під час перебігу російсько-турецьких війн другої половини XVIII ст. (до переходу під російське управління) також підтверджується низкою письмових джерел:

Так, за подорожніми оповіданнями Лафита-Клаве 1780-х рр. “Гаджи-Дере розташовано на лівому березі ріки, в її затоці чи западині навпроти Аккермана. Його перетинає струмок, від якого селище отримало свою назву. Як розказують, воно було більше ніж

²⁸⁰ Канцелярія Новосербського корпусу; упорядники В. Мільчев, О. Посулько/ Передмови: С. Гаврилович, С. Лачич, В. Мільчев, О. Посулько// Джерела з історії Південної України. – Запоріжжя, 2005. – Т. 7. – С.293.

²⁸¹ BOA. – Fon adı: “C.BLD”. – Dosya № 38. – Gömlek № 1865 [1178 Ş 14 / 06.02.1765].

²⁸² Там саме.

²⁸³ BOA. – Fon adı: “HRT.h.”. – Harita № 1425.

Аккерман, але зруйновано російськими військами під час минулої війни (1768-1774 р. – О. С.) і не відновлено до попереднього стану”²⁸⁴.

В свою чергу, російський військовий інженер Ф. П. Де-Волян надаючи характеристику населеному пункту за татарсько-османської минувшини зазначав: “місцезнаходження Аджидері вочевидь було дуже привабливим під час його розквіту. ... Руїни, що залишились від цього міста, мають близько трьох з половиною верст у периметрі. ... Молдавани, які мешкають у Калаглей в 5 вестах звідси, згадують Аджидері як земний рай і особливо хвалять вино, яке тут робили, вважаючи його найкращім в усій Молдові та Бессарабії. ... Аджидері (до війни 1787-1791 р. – О. С.) був найбільшим містом цієї провінції після Очакова та мав значний ринок вивезення пшениці і худоби (переважно баранів) до Константинополя.”²⁸⁵

Наведені уривки з османської офіційної документації і з повідомлень військових інженерів свідчать про існування на цьому місті досить великого населеного пункту за османської доби, яке унаслідувала російська адміністрація. У 1791 р., як і більшість населених пунктів Північного Причорномор'я, Аджидер лежав у руїнах, а регіон під час тривалих російсько-турецьких війн XVIII ст. перетворився у спустошений регіон. Тому російський уряд, без будь-якого огляду на рештки населення в містечку, яке тут безперервно проживало як за османського панування, так і за часів встановлення російської влади видає наказ у 1793 р. про заснування нового міста Овідіополь.

8. Одеса

Встановлена владою офіційна дата заснування міста 2 вересня 1794 р.

Відомо про існування населеного пункту на цьому місті ще в 1415 р. під назвою Касzubуейов, як прикордонний порт польського короля Владислава.²⁸⁶

Встановлення турецької влади над Кочубеєм відбувається в 1538 р. під час переходу Буго-Дністровського межиріччя від Кримського ханства у володіння Оттоманської Порти. В османських документах населений пункт згадується як середня фортеця з портом, в якому міститься пристань і маяк. В поодиноких випадках, найменування поселення в османсько-турецькому варіанті зустрічається за старою, доосманською назвою, як-то Коджабей чи Качибей:

²⁸⁴ [Лафитт-Клаве]. Описание пути от Константинополя до Очакова. – С.Пб, 1821. – С. 82.

²⁸⁵ Отчет относительно географического и топографического положения провинции Озу или Эдисан, обычно называемой Очаковская степь, служащий пояснением к картам и планам, снятым по высочайшему указанию. 1792 г. //Наследие Ф. П. Де-Воляна. Из истории порта, города, края. – Одесса, 2002. – С. 99-100.

²⁸⁶ Хаджибей – Одеса та Українське козацтво. (1415-1797 рр.): Серія зб. наук. ст., матеріалів та републікацій.– Одеса, 1999. – Т.ІІІ. – С. 17.

قوجه بك [Kocabey]²⁸⁷

Основною вживаною назвою в османській документації для означення цієї фортеці використовується – “Ходжабей”:

حواجه بك [Hocabey]²⁸⁸. В каталогах Урядового Османського Архіву за географічним покажчиком – Ходжабей міститься понад 2000 османсько-турецьких документів датованих XVII – XVIII ст.

В подорожніх оповіданнях Лафіта-Клаве це поселення також згадується як поєднання старої доосманської назви “Кочубей” і вживаної османської “Ходжабей”: “Коджа-Бей, що лежить на Чорному морі, в затоці чи узмор’ї, яке утворює досить спокійний рейд, складається з двох татарських сіл (тобто з двох передмість – О.С.), відокремлених маленькою безводною видолинкою”.²⁸⁹

Протягом XVIII ст., заради тривалих війн і наближенню російських кордонів до Чорного моря, підсилюється значимість невеликої фортеці Ходжабей у ланці оборонних пунктів. За допомогою європейських військових інженерів її перебудовують та надають нову назву “Новий світ”. Османсько-турецька назва – *يكنى دنيا* [Yeni Dünya], в європейських джерелах зустрічається як – *Janiduni*²⁹⁰, а в російських – Янидуни²⁹¹.

За османською градацією фортифікаційних споруд існують окремі найменування для кожної відповідної величини цих укріплень. Велика фортеця, з декількома рядами оборонних споруд (фортечна стіна, рів, вал), позначається як “кале” (قلعه [kale]), середнього розміру, типу форт, – “хісар” (حصار [hisar]), менші за значенням укріплені фортифікації – “паланка” (پلنقه [palanka]). Щодо фортеці Ходжабей використовується в рівній мірі найменування *хісар* і *паланка*:

حواجه بك حصارى [Hocabey hisari]²⁹²

حواجه بك پلنقه سى [Hocabey palankasi]²⁹³

Значна кількість османських документів засвідчує першочергове значення для населеного пункту Ходжабей наявність порту і хлібної

²⁸⁷ BOA. – Fon adı: “C.ML”. – Dosya № 736. – Gömlek № 30047; BOA. – Fon adı: “C.AS”. – Dosya № 1045. – Gömlek № 45909.

²⁸⁸ BOA. – Fon adı: “C.AS”. – Dosya № 1046. – Gömlek № 45944 [1178 Za 16/ 07.05.1765]; BOA. – Fon adı: “C.BLD”. – Dosya № 38. – Gömlek № 1865 [1178 Ş 14/ 06.02.1765]; BOA. – Fon adı: “HAT”. – Dosya № 23. – Gömlek № 1144 [1202 Ra 13/ 23.12.1787] і т.ін.

²⁸⁹ [Лафитт-Клаве] Описание пути от Константинополя до Очакова. – С. 85.

²⁹⁰ Ricci-Zannoni. Carte de la Pologne.; Carte von der Moldau und Walachei nach der Astronomischen Beobachtungen des Russisch Kayser I Majors Jslenief und denen Charten und Bescheibung des H. Hauptm. Sulzer. ing. Den Charten des ehmal Rufs Kaysl. Genlineut. v. Bauer über die Moldau u.a.m. entworfen von F. L. Güsfefeld. Nürnberg bey denen Homaennischen Erben. A=1785.

²⁹¹ Шмидт Я. Т. Карта Молдавии и Валахии по подлинным квартирмейстерским чертежам и по наблюдениям астрономическим в оных странах учиненным. – С.Пб, 1774; Исленьев И. Генеральная карта Новороссийской губернии, разделенной на уезды. Сочинена в 1779 году Иваном Исленьевым. 1779.

²⁹² BOA. – Fon adı: “C.AS.”. – Dosya № 1096. – Gömlek № 48375 [1194 R 09/ 14.04.1780].

²⁹³ BOA. – Fon adı: “HAT”. – Dosya № 23. – Gömlek № 1144 [1202 Ra 13/23.12.1787]; BOA. – Fon adı: “C.AS.”. – Dosya № 260. – Gömlek № 10828 [1201 B 02/20.04.1787]; BOA. – Fon adı: “C.AS.”. – Dosya № 821. – Gömlek № 1204 [1204 Ca 27/12.02.1790] і т.ін.

гавані в ньому. Як правило в документах подається інформація щодо функціонування порту цілком, окремо по будівництву причалів, пристань, молу та інших об'єктів життєдіяльності міста, що видно з заголовків діловодства:

Фортеця порту Ходжабей [Hocabey Limanı Hisarı]²⁹⁴

Причал порту Ходжабей [Hocabey Limanı İskelesi]²⁹⁵

Локально побудовані в Ходжабей причал (пристань), мечеть, магазини і великий постійний двір [Hocabey mevkiinde uaptırılan iskele, cami, mağazalar ve büyük han]²⁹⁶

Лазня що будується на пристані Ходжабей [Hocabey iskelesine yapılacak hamam]²⁹⁷

Управління поштовими відділеннями Ходжабею [Hocabey menzillerinin idaresi]²⁹⁸ і т.ін.

Наведені уривки з офіційної документації османської адміністрації красномовно свідчать про розгалужену навколофор-течну інфраструктуру Ходжабея. Російська адміністрація отримала у спадок одне з найрозбудованих міст Північно-Західного Причорномор'я.

Історичну тяглість міста від османської до російської доби підтверджують, навіть, перші російські імператорські накази, які стосувались розбудови чи реконструкції існуючого населеного пункту і його порту у статусі міста – Хаджибей. Лише з часом починають вживати нову назву – Одеса, але без офіційно підтвердженого наказу про перейменування. Також треба зазначити, що в османських офіційних документах ХІХ ст. щодо цього міста продовжують вживати назву Ходжабей, а нове російське ім'я – Одеса вписується в дужках чи взагалі не вказується²⁹⁹.

Таким чином, ігнорування османсько-турецьких джерел в дослідженні історії міста призводить до применшення багатомістової історії Ходжабея – Одеси.

* * *

Наведені приклади доводять, що за османської доби в Північно-Західному Причорномор'ї існували населені пункти з розвинутою інфраструктурою. Османсько-турецькі джерела письмово підтверджують, що фортеця, порт тощо споруджувались за російського часу на території вже існуючого поселення, і дата появи цього об'єкту має відношення лише до самого об'єкту і аж ніяк до населеного пункту в якому його збудовано. Також дата зміни назви населеного пункту є лише датою перейменування віддавна існуючого поселення, і ніяк не може вважатися новою датою заснування.

²⁹⁴ BOA. – Fon adı: “C.AS.”. – Dosya № 611. – Gömlek № 25783 [1191 Ca 24].

²⁹⁵ BOA. – Fon adı: “C.AS.”. – Dosya № 73. – Gömlek № 3438 [1180 M 02].

²⁹⁶ BOA. – Fon adı: “C.AS.”. – Dosya № 344. – Gömlek № 14273 [1178 C 11].

²⁹⁷ BOA. – Fon adı: “C.AS.”. – Dosya № 395. – Gömlek № 16281 [1182 M 29].

²⁹⁸ BOA. – Fon adı: “C.NF.”. – Dosya № 52. – Gömlek № 2578 [1192 Ra 28].

²⁹⁹ BOA. – Fon adı: “HR.MKT.”. – Dosya № 18. – Gömlek № 37 [1263 B 08/22.06.1847]; BOA. – Fon adı: “HR.MKT.”. – Dosya № 20. – Gömlek № 40 [1263 C 06 / 21.05.1847] і т. ін.

Звертаючи увагу щодо прикладів з Балтою та Ізмаїлом, необхідно відзначити ще одну технологію російської адміністрації, яку застосовували у встановленні дати заснування населених пунктів. Технологія базувалась на об'єднанні декількох населених пунктів чи навпаки роздрібненні їх за функціональним значенням з подальшим відокремленням частини того чи іншого поселення в окрему одиницю. Як правило ці “новостворені” населені пункти перейменовували з подальшим наданням статусу міста. Такими актами нова російська адміністрація також встановлювала нову дату заснування того чи іншого населеного пункту.

Sereda Olexander

The settlements in North-West Black Sea Region in Osman historical sources: on problems of their chronology and history

In the article on the basis of archive and published Osman empire sources there were represented the facts on existence and development of settlements in North-West Black Sea Region in the XVIII c., in particular of Akkerman (Bilgorod-Dnistrovs'kyi), Izmail, Hadgibey (Odesa), Ochakiv, Balta, Bendery, Tatarbounary, Ovidiopol'. The author also has offered own approaches related their dating.

УДК 94[(477/7)+560]:357.1-058.22“1790/1825”

Світлана Каюк

**ОСМАНСЬКІ ПРОВІНЦІЙНІ УРЯДОВЦІ І ЗАДУНАЙСЬКІ
ЗАПОРОЖЦІ В КІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX ст.**

Стаття присвячена взаєминам задунайських запорожців і провінційних адміністраторів Османської імперії в кінці XVIII – початку XIX ст. На тлі внутрішньополітичних подій Османської імперії показана служба Задунайського Коша сілістрійському паші та браїлівському назирю, участь запорожців у боротьбі з аяном Пазванд-оглу.

У перші роки перебування запорожців в Османській імперії їх безпосереднім захисником і представником інтересів був очаківський паша, владі якого вони підлягали. Після переселення запорожців за Дунай у кінці 1770 – на початку 1780-х рр. козаки мусили шукати собі нового покровителя. Ним став спочатку сілістрійський паша, а потім браїлівський назир і туччинський паша.

Документи з фонду Генерального консульства в Яссах (Архів зовнішньої політики Російської імперії – далі АЗП РІ) показують, яким чином відбувалися ці пошуки. На початку 1780-х рр. представники російського посольства у Константинополі та консульства в Яссах намагалися повернути російських дезертирів та біглих, які залишилися на Дунаї після закінчення у війни 1774 р. Нарешті, 1783 р. був виданий султанський фірман, в якому наказувалося місцевим турецьким керівникам повернути російських утікачів, за винятком тих, які прийняли магометанський закон. Для виконання цього розпорядження до Сілістрії був відправлений російський сержант